

ПРАВА ДИТИНИ У КОНТАКТІ З ЗАКОНОМ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Наталя Миколаївна КРЕСТОВСЬКА,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри морського права*

*Національного університету
«Одеська морська академія»*

<https://orcid.org/0000-0001-5562-8143>

Одним з пріоритетів Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року є створення системи правосуддя, дружнього до дитини. В контексті дотримання міжнародних стандартів прав дитини важливе значення має гуманізація кримінального провадження за участю дітей, які можуть виступати в таких статусних ролях як підозрюваний/обвинувачений, свідок, потерпілий. Закон України «Про охорону дитинства» увів поняття «дитина у конфлікті з законом» (стаття 1), утім не наводячи його визначення. Діти у конфлікті з законом відносяться цим Законом до категорії дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. До цієї ж категорії закон відносить дітей, складні обставини життя яких пов'язані з залученням до найгірших форм дитячої праці, жорстоким поведінням, зокрема домашнім насильством. По суті, це діти – жертви правопорушень, хоча й не усіх їх видів. У доктрині ювенального права усі категорії дітей, залучених до судового провадження, охоплюються поняттям «дитина у контакті з законом» (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, заявники тощо).

2011 року Указом Президента України № 597/2011 було схвалено Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Основний акцент в Концепції було зроблено на профілактику правопорушень серед дітей, удосконалення захисту прав дітей у конфлікті з законом, впровадження відновного правосуддя та ресоціалізацію дітей у конфлікті з законом. Діти-потерпілі та діти-свідки у Концепції не згадувалися. Новий Кримінальний процесуальний кодекс, увівши окремих інститут кримінального провадження щодо неповнолітніх, суттєво не змінило становища дітей-потерпілих та дітей-свідків у кримінальному провадженні, хоча позначилося на становищі дітей у конфлікті з законом (підозрюваних та обвинувачених). Разом з тим у червні 2012 р. Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська Конвенція), яка безпосередньо стосується становища дітей – жертв насильницьких злочинів.

Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні може розглядатися як перший, і з різних причин, не зовсім послідовний крок до створення ювенальної юстиції. Тим часом у світі уже було поставлено питання про розширення рамок захисту прав дітей у сфері кримінальної юстиції та юстиції загалом, що своїм результатом мало формування концепту правосуддя, дружнього до дітей, «клієнтом» якого є не тільки ди-

тина-правопорушник (що властиве ювенальній юстиції), але й дитина – жертва чи свідок кримінального правопорушення, дитина – заявник, позивач, відповідач, взагалі кожна дитина, яка потребує правового вирішення судом її життєвої ситуації. У «Керівних принципах щодо юстиції, дружньої до дитини», ухвалених Комітетом Міністрів Ради Європи у листопаді 2010 р. на перше місце поставлений *принцип участі* дитини у вирішенні справи, яка її стосується, що означає права дитини: бути поінформованою про свої права; мати доступ до суду; отримати юридичну консультацію та бути вислуханою у ході процесу, до якого дитина залучена. Цей принцип означає також повагу до точки зору дитини, зрозуміло, з урахуванням рівня її зрілості та здатності висловити свою думку.

Принцип дотримання найкращих інтересів дитини у системі правосуддя, дружнього до дитини, означає, що кожна справа, до якої залучена дитина, має бути оцінена з урахуванням її інтересів, причому при оцінюванні інтересів дитини, погляди та думки дитини мають бути належним чином враховані. Усі права дитини, такі як право на гідність, свободу та рівне ставлення мають поважатися протягом усього провадження. Усіма установами юстиції має бути прийнятий комплексний підхід, щоби належним чином врахувати усі інтереси, що можуть опинитися під загрозою, включно психологічне та тілесне здоров'я, правові, соціальні та економічні інтереси дитини. Зокрема, до дитини-правопорушника мають застосовуватись не тільки обмеження та покарання. Такій дитині має надаватись правова, соціальна, психологічна допомога, мають бути забезпечені її права на охорону здоров'я, на отримання освіти тощо.

Сутність *принципу поваги до гідності дитини* полягає у тому, що з дітьми в системі юстиції мають поводитися з турботою, співчуттям, чесно та з повагою впродовж будь-якої процедури або справи, зі спеціальною увагою до їх особистої ситуації, благополуччя та специфічних потреб та з повагою до їхньої фізичної та психічної цілісності. Належне поводження має надаватись дітям незалежно від причини, через яку вони увійшли в контакт з юридичними та неюридичними процедурами або іншим втручанням та безвідносно їхнього правового статусу та дієздатності у будь-якій процедурі або справі.

Інакше кажучи, юстиція, дружня до дитини, має однаково уважно ставитись до потреб, інтересів, поглядів дитини-правопорушника, дитини-потерпілого, дитини-свідка, взагалі – до будь-якої дитини, що потребує правової та соціальної допомоги. Для дитини-потерпілого та дитини-свідка мають бути створені усі умови для запобігання їхньої вторинної віктимізації. Прикладом таких особливих процедур, здатних запобігти травмуванню дитини, потерпілої від насильницького злочину, є проведення її допиту в режимі відеоконференції, коли дитина перебуває не в залі суду, а в сусідньому приміщенні і спілкується виключно з суддею за посередництвом відеоапаратури. Таким чином, вона не бачить обличчя насильника і не отримує додаткових негативних емоцій від контакту з ним.

Режим юстиції, дружньої до дитини, передбачає, що права дітей мають бути захищені від дискримінації з будь-якої підстави, такої як стать, раса, колір шкіри або етнічна належність, вік, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, соціально-

економічне становище, статус батьків, зв'язок з національною меншиною, майно, походження, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність або інший статус.

І, нарешті, *принцип верховенства права* повністю застосовується до дітей так само як до дорослих. Він має діяти в усіх судових, позасудових та адміністративних провадженнях. Вимоги законності, справедливості, презумпція невинуватості, право на правову допомогу, на доступ до суду та право на апеляцію мають бути гарантовані дітям так само як і дорослим і не можуть бути зменшені або скасовані під приводом кращих інтересів дитини. Крім того, діти повинні мати право доступу до ефективного механізму подання скарг.

Сприяння виконанню країнами Ради Європи положень «Керівних принципів щодо юстиції, дружньої до дитини» визначено як один з п'яти пріоритетів нової Європейської Стратегії щодо прав дітей, схваленої конференцією, що відбулась 5-6 квітня 2016 р. у Софії. Безперечно, це стосується і України.

18 грудня 2018 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1027-р було схвалено Національну Стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Наголошено на необхідності вирішення основних системних проблем юстиції щодо дітей, подолання прогалин у системі міжвідомчої взаємодії, забезпечення профілактичної, соціально-виховної роботи та роботи, спрямованої на ресоціалізацію неповнолітніх, які схильні до протиправної поведінки та вчинили правопорушення, а також на посилення захисту прав дітей, які потерпіли від правопорушень, зокрема насильницького характеру, та дітей, які є свідками правопорушень. Отже, Стратегія уперше в історії країни поставила мету не тільки посилити увагу до дітей, які вчинили правопорушення, але й до інших категорій дітей у контакті з законом. Конкретні завдання Стратегії щодо дітей-жертв та дітей-свідків є скромнішими:

- забезпечити єдиний підхід до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната»;

- вирішення проблемних питань, що виникають під час судового розгляду у провадженнях за участю дітей, які є свідками або потерпілими, зокрема в частині визначення їх правового статусу.

Між тим у нормах КПК України простежується певна невідповідність Керівним принципам. Вони спрямовані переважно на дотримання прав дітей у конфлікті з законом (підозрюваних чи обвинувачених), тоді як права дітей у контакті з законом (свідків і потерпілих) певною мірою обійдені увагою законодавця.

Утім КПК України не є єдиним законодавчим актом, який регулює усі аспекти кримінального провадження за участю дітей. Зокрема, Законом України «Про безоплатну правову допомогу» (пункт 2) частини 1 статті 14) передбачено надання дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах (тобто й дітям у конфлікті з законом та дітям – жертвам правопорушень) безоплатної вторинної правової допомоги (далі – БВПД). Вона включає такі види правових послуг як: 1) захист; 2) здійснення представництва

інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру.

Закон України «Про безоплатну правову допомогу» надає право на БВПД усім особам, у кримінальних провадженнях стосовно яких відповідно до положень КПК України захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії (пункт 7 частини 1 статті 14).

Спільним наказом Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки та Міністерства охорони здоров'я від 19.08.2014 № 564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення» затверджені нові для України визначення. Зокрема, вдосконалено уточнено поняття жорстокого поводження з дитиною, відтепер ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок чого існує загроза її життю або здоров'ю, трактуються як насильство над дитиною.

Дружні до дітей «зелені кімнати» створені з метою проведення опитування (допитів) дітей, які є учасниками в кримінальних справах, в яких вони фігурують як потерпілі чи свідки, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини. Успішність опитування дитини визначається місцем розташування та облаштування приміщення, в якому воно буде проведено; попереднім психологічним вивченням дитини, завдяки якому можна підготувати її до співпраці з правоохоронцями, та компетентністю осіб, що проводять допит.

Утім наразі в Україні відсутня спеціальна процедура проведення допиту/опитування дитини-свідка чи жертви злочину в рамках кримінального провадження, яка відповідала би міжнародним стандартам захисту прав дитини та враховувала би зарубіжний досвід; немає чіткого алгоритму дій представників органів і служб, що причетні до допиту дитини у контакті з законом, а також немає достатньої кількості фахівців, які б могли проводити опитування за міжнародними стандартами.

У підсумку зазначимо, що права дитини у контакті з законом, визначені, в актах національного законодавства, за своїм змістом не відрізняються або слабо відрізняються від процесуальних прав дорослих учасників кримінального провадження, а права дітей-свідків чи потерпілих певною мірою поступаються права дитини у конфлікті з законом в частині визначеності та додаткових гарантій реалізації. Зокрема, зважаючи на міжнародні стандарти поводження з дітьми у контакті з законом, є доцільним закріплення в законодавстві норм щодо обов'язкової участі психолога у допиті дітей у контакті з законом, мінімізація числа осіб, які проводять допит/опитування дитини – жертви або свідка насильства, проведення допиту у спеціально пристосованому приміщенні, обов'язкової відеофіксації слідчих дій з використанням їх в подальшому в якості доказу у суді та конфіденційності процесу; права дитини на вибір захисника тощо.